

На коні й під конем (скорочено)

Анатолій Дімаров

Розповідь ведеться від першої особи – хлопця Толі. На початку твору йому 5 років.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

ЧАСТИНА ПЕРША. ЧЕРЕЗ МІСТОЧОК.

Колись оповідач чув казку про чарівний місточок, який висів над безоднею. По один бік жила людина, а по другий було все, що потрібно їй для життя. Щодня переходила ту прірву людина. І жити б їй вічно, коли б місточок не вужчав з кожним днем. Стурбована, щоразу набирала людина все більше припасів. Але чим важчою ставала її ноша, тим вужчим – місточок. От і оповідач зараз стоїть над таким урвищем, і по той бік – його прожиті роки.

БІЛЯ ВІКНА

Взимку Толик і його дворічний брат Сергійко мусять сидіти у кімнаті цілий день, бо їхня мама, вчителька Марія Олексіївна, на роботі. Батька у хлопців нема, живуть вони бідно. Хата, у якій вони живуть втрьох, має лише одне вікно, і хлопці люблять взимку хукати на шиби, заглядаючи надвір. Толику інколи страшно в хаті, він уявляє за своєю спиною когось великого і патлатого. Та коли Сергійко заплаче, бо хоче спати, Толик набирається мужності і своїм дерев'яним мечем січе тіні під лавкою та в усіх куточках, а потім вкладає брата.

СТОРОЖИХА

Коли мама захворіла і її повезли до міста, за братиками почала доглядати сторожиха зі школи. Товстелезна тітка з завжди сердитим обличчям викликала у хлопців страх, бо вона часто була учнів–бешкетників мокрою ганчіркою. Сторожиха лаяла при братах "драну тілігенцію", але насправді жаліла хлопчиків і була доброю: готувала їм їсти, завжди приносила з дому гостинці.

ДВАДЦЯТЬ КОПІЙОК

Одного разу вчителька Галина Петрівна дала Толику листа і попросила кинути в поштову скриньку. Коли хлопчик виконав доручення, вчителька пообіцяла дати йому 20 копійок, коли візьме зарплату. Відтоді хлопчик щодня бігав до крамниці і думав, що ж собі купити. Крамар сміявся з Толика, а хлопець зрештою вирішив купити собі кілька блокнотиків, олівців і фарби, Сергійкові – барабан, а на здачу – цукерок.

Настав довгожданий день зарплати. Та чомусь Галина Петрівна грошей не давала, а Толик не смів нічого сказати. Згодом хлопець наважився написати до сільради заяву: "Хай Галина Петрівна віддасть двадцять копійок, що не віддає". З цим "документом" він пішов до голови сільради. Спершу чоловік думав, що хлопця прислала його

мама—вчителька, а коли прочитав "заяву", то щиро розсміявся і сам віддав 20 копійок.

ВАНЬКО

Якось на греблі брати познайомилися з хлопчиком Ваньком, який вдавав, що ловить рибу довгим прутком з прив'язаною до нього ниткою. Другого дня хлопці вже втрюх завзято вимахували лозинами, хвиськали нитками по воді. Риби не навудили, зате подружилися. Толик вважав нового друга дивним хлопцем, бо досить було згадати про маму, як Ванько одразу ж перебивав і розповідав про власну матір. Він хвалився, що вона дає йому все найкраще, хоч виглядав дуже бідним і ходив у подертому одязі.

Якось Ванько прийшов до братів і грався у них вдома. Коли повернулася мама, Толик і брат наввипередки кинулися до неї. Мама усміхалася люблячими очима, ласкаво запитувала, чи хлопці скучили за нею, і Толик, сповнений гордошів за свою маму, переможно оглянувся на Ванька. Той сидів зіщулений, а потім скривився, зірвався на ноги і вибіг з хати. Толик знайшов його аж на греблі. Уткнувшись обличчям у широкий стовбур, як у мамину спідницю, Ванько тихенько плакав...

НЕ ХОЧУ РАЮ

В один з літніх днів Толика і Сергійка застукала посеред степу гроза. На степовій дорозі був невеликий глинобитний сарайчик. Сховатися туди братів покликав Микола — син їхнього сусіди. Микола був на два роки старший від Толика. Він переконав братів, що потрібно молитися, щоб закінчився дощ. З того часу Микола почав прилучати Толика і Сергійка до релігії. Затамувавши подих, слухали вони про бога та янголів, про чортів і святих, про пекло і рай.

Толик часто мріяв про рай, хотів мати крила. Бентежило лише одне: для того, щоб потрапити в рай, неодмінно треба померти. А вмирати чомусь не хотілося. Якось Микола сказав, що до раю можна потрапити й живцем, тільки для цього треба стати святим. У Миколи була стара баба, яка весь час лежала вона на печі і мріяла померти. Одного разу вона сказала, що діти в раю вічно співають, прославляючи Бога. Почувши, що треба співати, Толик згадав уроки музики, на яких йому нічого не вдавалося. В той же день, збунтувавшись проти релігії, Толик люто побився з Миколою.

СИН УЧИТЕЛЬКИ

Узимку Толик зібрався на ковзанку, прихопивши дерев'яні ковзани, підковані товстою дротинкою. На ставку зібралося багато дітей, серед яких були чотири хлопці — багачські синки. Всі вони були в ковзанах, змайстрованих сільським ковалем, — з тонкими, високо загнутими шинами, що так і врізаються в лід. Один з цих хлопців витяг білий пиріжок, і всі діти почали просити дати хоч шматочок. Толик не втримався і попросив собі. Хлопець—багач почав глузувати, що син вчительки просить. Уся компанія підхопила: "Дивіться, він просить! Син учительки, а просить!". Толик засоромився і поїхав геть.

КАРНАВКА

У крамниці появилися пугачі, великі, двоствольні, з двома курками, вони приворожили хлопчаків усього села. Кожен хлопець мріяв про таку зброю. Микола зробив собі карнавку — своєрідну скарбничку, куди складав гроші на пугач. То був

невеликий глечик, обмотаний брудною ганчіркою. Посередині ганчірки був проріз. Микола кидав туди копійки. Толику теж захотілося мати карнавку. Микола дав йому глечик, яких у його погребі було багато.

Якось Микола похвалився, що він знайшов на стежці аж десять копійок. Це був його перший вклад у свою карнавку. А Толик якось знайшов вдома на підлозі три карбованці. Він одразу вкинув їх у свою карнавку, та скоро виявилось, що ці гроші шукає мама (вони були потрібні їй на ліки). Толик не признався, що гроші знайшов він, але йому було шкода мами. Пізно вночі, коли вона вже спала, він дістав з глечика три карбованці і поклав під одну з книжок. Вранці він побив глечик.

ПОМСТА

У Толиковому селі був скляр, який жив без сім'ї. Його вважали несповна розуму, але він був вправним майстром. Коли у селі закінчили будувати нову школу, велику, простору, з широкими та високими вікнами, скляр узявся за працю. Робота йому подобалася, а діти бігали довкола нього і спостерігали. Толик з Миколою так заглядали, що перечепилися і полетіли на велике скло, яке скляр саме збирався розрізати. Хлопці вже хотіли дременути, але розгніваний скляр встиг вліпити їм по міцному потиличнику. Друзі полетіли сторчака в кропиву.

Вночі хлопці влаштували помсту: підкралися до школи і розбили двоє вікон. Зранку друзі залізли у бур'яни біля школи і почали чекати на скляра. Коли той з'явився і побачив шкоду, то раптом заплакав. Друзям моторошно було дивитись, як плаче доросла, стара людина, навіть не витираючи сліз. Вони відчували, що зробили щось дуже погане, дуже зле, далеке від звичайної помсти.

ПАСТКА

В найдальшому кінці городу, під тином, що виходив на вузьку безлюдну вуличку, Толик любив сидіти в гарячі літні дні. Тут росло багато городніх рослин, був тин з зеленим моріжком. Там Толя відчував себе мандрівником у невідомій країні. Йому було цікаво виглядати з-за тину, спостерігати за лінивим життям вулички. Та тин був трохи зависокий, тому хлопець зробив у ньому щілини для очей, а потім – діру для голови. Толя запхав у діру голову і став розглядати безлюдну вулицю. Коли ж він хотів витягти голову назад, у нього нічого не вийшло. А надворі була спека, і стояти було важко. На щастя, на вулиці появився дід. Він спершу налякався Толі, а потім допоміг пропхнути голову. Після допомоги дід схопив палицю і уперіщив хлопця по спині, щоб більше такого не робив.

ЗЕМЛЯНІ МЛИНЦІ

Весною, коли був голод, діти не бавилися в свої звичайні ігри, а гралися в їжу. З землі випікали перепічки та млинці, варили з назбираних камінців галушки та вареники. Потім ходили одне до одного в гості. Якось Толик і Сергійко йшли в гості до Ваньки і зустріли сусідську дівчинку Ганнусю. Вони взяли її з собою. Ганнуса була дуже худа. Брати пообіцяли їй, що в гостях будуть млинці, галушки і вареники з сиром, а потім – пиріжки з яблуками та медом, сметана, шулики... Ганнуса повірила і спитала, чи дадуть їй.

Ванько зустрів гостей і почав пригощати. Ганнуса вхопила "млинець", швидко надкусила і почала жувати. І раптом Ганнуса гірко заплакала, бо хотіла справжніх.

ПО ДРІЖДЖІ

Одного разу мама дала Толику гроші і попросила побігти до крамниці і купити дріжджі. Затиснувши в руці гроші, Толик біг вулицею і весь час повторював: "Дріжджі! Дріжджі! Дріжджі!" Майже перед крамницею він зустрів Ванька, який копав ямку-колодязь, щоб не ходити далеко по воду.

Хлопці разом пішли до крамниці, бо Толик забув, що мав купувати. Прочитавши на вітрині слово "драже", Толик купив цих цукерок на цілого карбованця. Дорогою додому хлопці вирішили спробувати, які цукерки на смак. Чим ближче було до хати, тим менше було цукерок. Вдома мама насварила сина і відправила обміняти драже на дріжджі. Надворі Толик помітив, що драже залишилось зовсім мало, тому доїв його. Мусив засолодити душу, бо все одно мама битиме.

ПОХОРОН

З усіх дорослих діти найбільше боялися діда Стратона і ніколи не ходили коло його хати, що стояла біля річки. Дід мав великого качура, над яким він дуже трусився. Коли дід Стратон пошкутитьгав аж сусіднє село до дочки, Толик, Микола, Ванько і Сонька прийшли до річки на полювання, щоб ловити уявну дичину.

Залігши в траві, друзі стріляли з рогаток, аж раптом з дідового двору вийшов качиний табунець. Красень-качур йшов попереду. Друзі так стріляли, що качур здох. Тоді Сонька запропонувала зарити його в землю. Друзі справили справжній похорон і насипали високу могилу, поставили в головах хрест з перев'язаних навхрест ломак. Ввечері занепокоєний дід Стратон гасав по селу, шукаючи качура. Повертаючись уже додому, він набрів на могилу, розрив її і знайшов "покійника". На другий день розгнівані батьки покарали дітей.

ОТАКА МОЯ ДОЛЯ

Якось мама зібрала Толика і Сергійка в гості. Хлопці одягнули чисті штани і білі сорочки. Поки збиралася мама, хлопці гралися з Сонькою. Дівчинка повела їх показувати, як в неї вдома на качиних яйцях сидить квочка. За це Толя мусив дати їй гудзик від штанів.

Діти зайшли до клуні, де сиділа квочка. Вони довго дивилися на неї, а коли квочка пішла з клуні, щоб напитися води, друзі побачили голубуваті качині яйця. Толику було шкода гудзика, але треба було розплачуватися. Діти довго крутилися та сопіли, намагаючись відірвати гудзик, врешті Сонька, впершись однією рукою Толику в груди щосили смикнула другою до себе. Гудзик переламався навпіл, Сонька поточилася назад, а Толик з усього маху всівся в решето. Яйця чвиркнули в усі боки, а штани враз промокли до пупа. За дверима, тривожно квочучи, металася квочка. Вона ще, бідна, не знала, що Толик вже посидів на яйцях!

НАЧИНКА

Мама приготувала пиріг з начинкою з перемелених груш і наказала не їсти, поки не вистигне. Коли вона вийшла з хати, Сергійко виколупав пальцем трохи начинки і

почав їсти. Толя приєднався до брата. Нещасний пиріг аж запався, втративши половину начинки. Толик надумав зробити нову начинку, щоб мама нічого не помітила. Брати дістали груш-дичок (тих, з яких мама робила начинку, вже не було), старанно потовкли їх і змочили водою. Щоб гості не розібрали, мамину начинку вони з'їли до решти, а свою напхали в пиріг. Чим ближче насувався вечір, тим тривожніше ставало у них на душі: а що, як гостям не сподобається їхня начинка?

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

КОТИЛАСЯ ТОРБА

Якось Сонька, Галя, Ванько, Толик і Сергійко грали в хованки. Гра відбувалася у Соньчиній хаті. Першим жмурився Толик. Прокричавши:

"Котилася торба
З високого горба,
А в тій торбі – хліб-паляниця,
Кому доведеться, тому і жмуриться!",
він швидко знайшов друзів на печі.

Коли жмурила Сонька, Толик шмигнув у пашеку печі і закрив отвір. Там було темно, пахло сажею та борщем. Хлопець намацав теплий горщик, обережно відсунув його, поставив туди ж і горнятко, поки вмонтувався як слід.

Толика ніяк не могли знайти, тож друзі подалися в сіни, бо думали, що він там. Хлопець хотів уже було вилазити, аж раптом грюкнули двері. Раптом перед ним з'явилося обличчя... тітки Одарки. Хлопець налаштувався на те, що це будуть його друзі, тому вже не зміг стриматися і гавкнув. Тітка так перелякалася, що її аж возили до ворожки.

КАЗОЧКА ПРО ЛІТАК

Знайома вчителька, мамина подруга, що іноді приїжджала до них з Миргорода, розповідала історію про літак. Якийсь хлопець дуже захворів, і нічого йому не допомагало. Де тільки його не возили, чим не лікували. Якийсь старий лікар порадив батькам купити дитині те, що вона просить. Батько поїхав аж у Полтаву і привіз літак з чотирма яскраво пофарбованими крилами, з моторчиком і пропелером, він навіть запускався і злітав у повітря. Хлопчик після того відразу ж почав видужувати.

Толик теж захотів літак і почав благати маму купити таку іграшку. Літак навіть снівся йому, кожного вечора. Вдень він намагався захворіти, щоб мама змилювалася, але нічого не виходило. Толик так і залишився без літака.

СМОЛЯНИЙ БИЧОК

Микола прибіг до Толика та Сергійка і розповів, що бачив біля своєї хати справжнього зайця. Друзі вирішили спіймати зайця, та копати яму біля хати було небезпечно, бо Миколчин тато міг насварити чи й вибити. Толик висловив ідею про смоляного бичка, і тут Микола відразу згадав, що смола є у діда Стратона, бо він саме днища човнів смолить.

Друзі пробралися до ставка і, виждавши, коли дід пішов, вкрали трохи смоли. Виливши смолу на стежку під вікном, хлопці розійшлися. Цілу ніч вони чекали, їм снилися зайці, величезні, як стіл.

Та не так сталося, як гадалося. Десь за північ Миколину бабу понесло до вітру. Стара улізла в ту смолу, на її крик вискочив Миколин тато та й теж прилип. До самого ранку в Миколиній хаті стояла колотнеча, а тато лупцював Миколу.

СВИЩИК

Толик надумав наробити з лозини багато свищиків, тому взяв вдома ніж і майнув до річки, де густими кущами розрісся верболіз. Та все було не так просто: ніж був тупий, зняти кору було тяжко. Хлопець вирішив зробити собі лиш три, один – Сергійкові, один – Ванькові. Коли свищик вдався, на свист прийшов Сергійко. Він отримав свищик і дуже радів.

Увечері брати похвасталися обною перед мамою. Коли мамі надоїло слухати гру, вона попросила перестати грати. Та Толик уже не міг зупинитися. Хлопець так довго випробовував мамине терпіння, що їй довелося взяти віника, яким вона інколи била його. Цього разу мама розсміялася з сина і він уникнув покарання.

НЕПОРОЧНИЙ ОТРОК

У Миколиних батьків – найпобожніших людей в усьому селі, зупинилася "божа людина". Це був огрядний чоловік з смоляною бородищею, рум'яними щоками і товстими червоними губами. Коли брати прийшли поглянути на нього, він саме їв вареники. Побожним жінкам він розповідав, що йому потрібний непорочний отрок мужеського полу. Матері говорили йому, що серед їхніх синів одні шибайголови, а побожних нема.

Наступного дня Микола скликав усіх хлопців, серед яких "божий чоловік" мав вибрати помічника, якому даватиме по десять копійок і по калачу на день. Толик теж вирішив спробувати. Він вже знав, що дядько наклеює хлопцям на ніготь великого пальця смолу, привезену з Єрусалима, і запитує, чи не бачать вони там святого Миколая. Коли надійшла Толикова черга, він збрехав, що щось побачив. Отак Толик став "непорочним отроком мужеського полу". Дорослі гладили його по голові, хлопці люто заздрили, а Толик побрязкував чесно заробленими гривениками. За кілька днів дядько подвоїв плату. Коли мама хлопця дізналася про його заробітки, то знайшла біля Миколиної хати і, взявши за вухо, повела додому через всеньке село, на загальний глум.

ПУЧОК ЧАСНИКУ

Влітку, коли починаються жнива, село наче вмирає: всі рушають у степ, на далекі лани, залишаючи вдома лише старих та малих, та ще хворих. У такі години сумно самому на селі, хочеться кудись йти. Та Толик не може піти, бо треба доглядати хворого Сергійка, поки мама повернеться з Миронівки. Пішла вона туди по фельдшера. Брат капризував і почав вимагати часнику. На їхньому городі часник не ріс, тому Толику довелося лізти в город тітки Одарки, яка вважала хлопця страшним пройдисвітом.

Тітка таки зловила Толю на городі. Покарання вдалося уникнути, бо він признався, що часник потрібен для хворого брата. Тітка нарвала пучок зеленого часнику і дала Толі. Все простив він тітці Одарці за оцей пучок часнику!

УРОК

Кожного літа Толя мусив працювати на городі. Він мусив сапати довжелезні рядки картоплі, кукурудзи, помідорів.

Цього разу мама загадала полоти помідори. Толі не дуже хотілося робити це, але мама дала йому урок: відміряти половину грядки і посапати сьогодні, а іншу половину – завтра. Толя відміряв половину, але якось так вийшло, що та, яку мав полоти сьогодні, була значно менша від тієї, що залишалася на завтра.

Згадавши, що хлопці десь граються у війну, Толя уявив, що його сапка – шабля, а пирій – вороже військо, яке він має порубати і винищити. Захопившись, хлопець вирубав до ноги не тільки пирій, але й помідори.

Толя повтикав зрубані помідори назад у землю, ще й попритоптував, щоб міцніше стояли. Та ввечері, коли помідори помітно прив'яли, мама розкрила обман.

ДВА ЛІТРИ

Сталося це в першому класі, в другій половині навчального року. Учителька задала додому отаку задачку: "Господиня надоїла від корови 16 літрів молока, а від кози – 2 літри. Скільки всього літрів молока вона надоїла?" Задача принесла Толі багато клопоту, бо він уявляв собі, що літр молока від корови набагато більший, ніж той, що для кози. По допомогу Толя пішов до Ванька, а разом хлопці відправилися до Соньки, яка підрахувала, що літрів має бути 18. Діти вирішили спіймати козу, подоїти її та подивитися, скільки ж буде того молока. Та тітка Одарка перешкодила здійснити план. Так і не вирішили друзі задачки про корову та козу. І довго ще вчителька не могла їх переконати, що літр молока з-під корови аніскільки не більший від літра молока з-під кози.

БІЛЯ ЯЛИНКИ

Незадовго перед Новим роком мама повідомила синам, що візьме їх в місто до Ганни Григорівни на ялинку. Хлопці дуже раділи, а на Новий рік поїхали в санях на омріяне свято. В гостях Толя познайомився з Юрасем – сином Ганни Григорівни, який насміхався з того, що брати живуть в селі. Юрась не підпускав гостей до ялинки, але Толику вдалося взяти з неї пряник і надкусити. Юрко вчинив галас. Мама насварила Толика, а Ганна Григорівна разом з чоловіком намагалися заспокоїти свого синочка. Толику раптом захотілося додому, бо хоч жили вони бідно, але там усе було близьке і рідне.

ЯБЛУНЕВА ЛОМАКА

Толик побачив на городі Миколу, який носив ротом воду і поливав суху вишневу палицю. Хлопець розповів, що його батько читав у Біблії про те, як один святий з рота суху гілку поливав, а вона й розцвіла. Толик повірив другові і посадив собі велику яблуневу ломаку, бо мріяв про смачні яблука. Хлопець завзято поливав, але наступного дня палиця не розцвіла. Микола порадив ще й хреститися, та наступного дня теж не

сталось чуда. А потім сусід збрехав, що його палиця розцвіла. Яким же було розчарування Толика, коли він знайшов на городі ту палицю і побачив, що вона така, як і була. Толя схопив палицю і побіг бити Миколу.

ТРОХИ ІСТОРІЇ

У четвертому класі Толик, Ванько і Сонька вивчали історію Київської Русі і, побачивши зображення князя Олега та його дружини, вирішили гратися у князів. Мечі були дерев'яними, а картузи у хлопців були шоломами. Сонька не мала картуза, тому вдягнула на голову новенький чавунний горщик.

Весь "бій" проходив у Сониній хаті. Сонька перша щосили вдарила Толика качалкою по плечу. На допомогу хлопцеві прийшов Ванько, але дівчинка вдарила його качалкою теж. Ванько, піднявши догори рогача, рушив на Соньку і вдарив по чавунцеві. Після того удару чавунець ніяк не скидався з голови. Хоч хлопці і залили туди олії, це не допомогло. Раптом прийшла Сонина мама – тітка Одарка, і почала сварити дітей. Потім жінка повела Соню до коваля, а хлопці бігли поручі переживали за подругу.

З ЧУЖИХ ЗУБІВ

У Толика і Сергійка був пес Котько. Ще маленьким цуценям мама принесла його додому. Цуцик спав у хаті і виріс дуже добрим, не гавкав навіть на чужих. Якось Толик прийшов зі школи в поганому настрої, бо вчителька обіцяла розповісти мамі про його погану поведінку. Хлопець був злий і задумав відібрати від Котька кістку. Собака вкусив хлопця за руку, і мама мусила возити Толика у Полтаву на укол від сказу. Хлопець на все життя запам'ятав, що ніколи не слід видирати кістку з чужих зубів. Навіть коли це зуби твого найвірнішого друга.

НОВІ КОВЗАНИ

Якось мама їздила в гості до своєї сестри, а потім привезла від неї подарунки для Толі і Сергійка. Молодшому дісталася іграшкова рушниця з червоним прикладом, а Толі – справжні ковзани. Хоч надворі була відлига, та хлопець відразу побіг на вулицю. Діти бігли за ним і дивилися на ковзани. А коли Толик побачив директора школи, то вирішив під'їхати до нього і привітатися, щоб директор здивувався, побачивши нові ковзани. Та на шляху до директора трапилася каменюка. Хлопець гепнувся Іванові Степановичу просто під ноги. Директор опинився у величезній калюжі.

Після цього мама заховала до скрині ковзани і сказала, що не віддасть, поки Толя гарненько не перепросить директора. Хлопець вирубав сокирою злосчастний камінь і втопив його у ставку.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

КІТ НА ДОРОЗІ

Коли Толя і Ванько йшли до школи, дорогу їм перейшов чорний кіт. Хоч мама говорила Толику, що це забобон, Ванько переконав друга, що треба почекати, щоб вулицею пішов хтось інший. Хлопці довго чекали, та ніхто не йшов. Тоді вони вирішили

піти городами. Була саме зима, і друзям довелося сунути снігами. На городі, за сараєм, друзі знову побачили того самого кота. Ванько вирішив обійти ще раз, хоч вони вже запізнювалися до школи.

Хлопці вирішили не поступатись котові. У школі вчителька так і не довідалася, чому друзі запізнилися. Весь урок друзі мусили стояти біля дошки. А згодом Ванько говорив: "Бач, обійшли, і то лиха набралися. А що б то було, коли б ми прямо через отой слід поперлися!"

ОДВІЙКИ

Того року було дуже щедre літо. Та найбільше Толика радували соняшники з величезними круглими решетами. Тож усе літо хлопець проганяв нахабних горобців і навіть поставив опудало. А коли мама з хлопцями їхала на два тижні до сестри, сусідка Васютиха пообіцяла позрізати і вибити соняшники.

Швидко минули два тижні в гостях. Толик повернувся додому і побіг до сусідки. Васютиха сказала, що обрізала соняшники, ще й провіяла. Вона повела хлопця в сіни, де стояло жлукто з насінням, а поруч – великий мішок. Цей мішок вона і вручила Толику. Повертаючись додому, він запросив Ванька приходити ввечері на насіння.

Вдома, коли мама приготувала все, щоб смажити насіння, виявилось, що Васютиха віддала їм не насіння, а одвійки. Толик заплакав, а коли прийшов Ванько, вони влаштували помсту: коли Васютиха пішла з двору, хлопці відчинили сінешні двері і підійшли до жлукта. У Ванька була торбина з попелом, а в Толі – цеберка з водою. Швидко висипали попіл у жлукто, прямо на насіння, залили зверху водою, ще й перемішали кописткою.

МОРГУН

Прочитавши книжечку Нечуя-Левицького, у якій хлопці на вечорницях підморгували до дівчат, Толик взяв люстерко і почав вчитися підморгувати. Згодом мама покликала Толика і наказала бігти в магазин по сіль. У крамницю саме привезли цукор, і набилося повно жінок. Задумавшись, Толик незчувся, як опинився біля прилавку і моргнув Насті – жінці крамаря. Вона розсміялася, а хлопець почервонів і втік, не купивши солі.

Другого дня, після уроків, Толика наздогнав одноліток Василь, тітчин Настин син. Він почав питати, навіщо Толик моргав до його мами. Слово по слову, і хлопці побилися. Після того Толя навіть чути про Нечуя-Левицького не хотів.

ОБРАЗА

В ті далекі часи Толик вважав, що найсмачніше – це пироги з квасолею. Мама пекла їх дуже рідко, лише на великі свята. Якось, коли вона саме витягала їх з печі, прийшов жебрак Овсій, що ходив по селі. Люди давали йому у величезну торбу, що мали. Жебрак ходив зі старим псом, таким же мовчазним та понурим, як він. Мама дала Толі найбільший пиріг і наказала подати жебраку. Толик думав, що старий дуже зрадіє, але той просто вкинув пиріг у торбу. Хлопець вирішив прослідкувати за жебраком і скоро побачив, як дід сів під тин. Він витягав з торби пишні білі кренделі, і маківники, і пиріжки, і шматки пасок, і крашені яйця. Ось жебрак витяг пиріг з квасолі.

Потримав його в руці, наче зважуючи, гмикнув, сердито й презирливо, і кинув... собаці.

ЯКИЙ ТЕРПЕЦЬ У НАШОГО ВЧИТЕЛЯ

Толик дуже любив літні канікули, та минав місяць, минав другий, і вони з друзями починали нудьгувати за школою. І тоді починали гратися в школу. Якось Толик грав роль вчителя. Ванько, Сонька, Сергійко й Ганнуса були учнями. Коли Толик запитав Галя, що було на домашнє завдання, Сонька підказала їй: "Кажі, задачки, дурна!". Галя ще була маленькою, тому слухняно повторила: "Задачки, дурна". У "класі" вибухнув регіт, але "вчитель" стримався. Коли він сказав Софії, щоб не підказувала, дівчинка показала йому дулю. Такої явної зневаги Толик не міг стерпіти. Діти почали битися, а згодом у Толика пропав увесь запал до гри. Він думав, який пекельний терпєць у його вчителя, що ніколи не кидає уроку та не втікає з класу.

В ПОТІ ЧОЛА

Одного разу Сонька покликала Толика та Сергійка і розповіла, що Микола здурів. Вона повела братів на ставок, і всі побачили, як Микола стоїть в очереті, по пояс у воді, закотивши сорочку аж під шию. Коли він вийшов на сухе, то почав уважно себе оглядати. Виявилося, що він таким чином ловить п'явок. Адже вчителька розповідала, що їх приймають у аптеках, а Микола саме хотів заробити грошей на складаний ніж. Діти, крім Сергійка, кинулись і собі ловити п'явок. Гроші потім мали поділити порівну.

Прийшовши додому, Микола заховав горнятко з п'явками під піл. Увечері, коли погасили каганець, всі п'явки якимсь побитом повилазили на волю і дуже налякали батьків. Миколі дісталось на горіхи...

Нарешті настав день, коли друзі понесли здобич в Миронівку до аптеки. Та аптекарка, побачивши п'явок сказала, що це болотяні, а вони приймають тільки медичні. Розчаровані діти поверталися додому, а Микола все ще тулив до себе горнятко, ніби не розумів, що п'явки нічого не варті.

СЛОВО І ДІЛО

Мама часто вчила Толика, що брехати і хвастатись погано. Та якось хлопець забув цю науку і почав хвалитися перед сином лісника – Василем, що його бояться усі хлопці. Василь попросив Толика набити чотирьох хлопців – пастухів, які його часто ображали. Толя мусив погодитись, бо було соромно признатися, що він боїться.

Наступного дня Василь і Толик рушили на поле, де вже були пастухи. Толя мав кийок. Розуміючи, що відступати вже пізно, Толя щосили розмахнувся кийком. Пастухи погналися з батогами за Василем і Толиком. Коли вони відірвалися, то Василь назвав Толю нещасним хвальком.

ПУГАЧ

Мама придбала для Толі на день народження пугач, за яким умирали всі хлопці села. Сталось це, коли хлопець був у 4 класі.

Хлопець народився в середині травня, і баба повитуха говорила мамі: "Ой, не в добрий час воно у вас знайшлося, вчителько! Ото як народиться в маю – весь вік маятиметься!" Хлопець вважав, що мав немало й хорошого у своєму дитинстві. От хоча б пугач – справжнісінький, двоствольний, з двома курками.

Того ранку він пішов до школи з зарядженим пугачем при боці. Микола аж рота роззявив, побачивши зброю. Хлопці вистрілили в тин і пішли на уроки, після яких мали йти стріляти зайців. І от на уроці хлопець настільки захопився, що пугач, затиснений його рукою під партою, раптово вистрелив. Настала грізна тиша, а потім вчитель влаштував відплату. Він відібрав пугача і наказав не приходити до школи без мами.

ЧЕРЕЗ МІСТОЧОК

Отак закінчується казочка, навіяна минулими роками. Та чи закінчується? Місточок ще провиса над безоднею і манить до себе той берег, де залишилося дитинство...

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

ЧАСТИНА ДРУГА. БЛАКИТНА ДИТИНА

Зараз оповідач – дорослий чоловік, у якого є син-школяр. Коли хлопець приносить зі школи погані оцінки чи зауваження про поведінку, дружина оповідача і мама (колишня вчителька) завжди кажуть хлопцеві, що його тато ніколи у школі не шкодив і завжди отримував гарні оцінки. Оповідачеві здається, що з розповідей дружини і мами виникає блакитна дитина, яка володіє усіма чеснотами. Та чоловік згадує час, коли вчився у 5–Б, і йому хочеться розказати читачеві, якою дитиною він був насправді.

ПОЧОМУ ЯБЛУКА З ЧУЖОГО САДУ

У класі Толика була красива дівчинка Оля з дивним прізвищем Чровжова. Якось після уроків діти йшли додому, а Оля раптом сказала, що хоче яблуко з саду дядька Матвія. Хлопці боялися цього суворого дядька, у якого був найкращий сад у селі. Та почувши бажання Олі, Толя подерся на яблуню. Як на зло, під дерево прибіг дядьків лютий пес Полкан. Може, він би й не гавкав, але Толя кинув у нього яблуком. На несамовитий гавкіт вибіг дядько Матвій. Товариші Толика відразу втекли, а Оля спокійно пішла додому.

Дядько Матвій взяв тичку і скинув хлопця, а потім повів у кропиву, наказав скидати штани і добряче попик. Хлопець побіг від дядька на став і там охолоджувався у воді аж до вечора.

Толикову ганьбу переживав Ванько. Він був сусідом дядька Матвія і знав, що той щосуботи, коли добре стемніє, бере клуночок яблук, чимчикує городами до крайнього двору, де жила самогонщиця Олена, та й стрибає через перелаз до неї у двір.

Ледь діждавшись суботнього вечора, Ванько свиснув Толика, і хлопці пішли копати яму біля двору вдовиці. Тієї ночі Толик довго не міг заснути. А на ранок селом пішла новина: у викопану кимось яму вскочив не тільки дядько Матвій, а й голова сільського споживчого товариства, що його люто ненавиділи всі парубки та дівчата села, бо він за ними підглядав. Толику було лише прикро, що не можна було признатися, що це саме він викопав яму.

МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ ГОГОЛЬ, ВОДА Й ТОПОЛЬКА

Толик довго сердився на зрадницю Олю, бо не міг їй простити байдужого вигляду, з

яким вона пішла геть, коли дядько Матвій мстив. Оля і Сонька стали нерозлучними подругами, і Толик усе більше сердився на дівчинку, яка розбила всю їхню компанію. Толик відчував себе самотнім, усіма зрадженим, дуже нещасним.

Іще він уявляв себе запорожцем, бо саме захопився Гоголем, особливо "Тарасом Бульбою". Якось на уроці вчитель Павло Степанович побачив, як хлопець читає повість, і насварив Толю.

Діставши од мами чергового прочухана, хлопець став обачливішим: не читав Гоголя на уроках, не засиджувався до пізньої ночі при лампі. А роздобув свічку та й запалював потай, сховавшись із головою під ковдру: в одній руці – свічка, у другій – книжка. Згодом мама вгледіла пропалену книжку і недогарок свічки.

Начитавшись Гоголя, Толя уявляв себе запорожцем, який приїхав до школи і викликав до дошки Олю, а вона нічого не знає і не може відповісти. Мрії перервала мама і відправила хлопця по воду до лісу. Там вона була набагато смачніша, ніж колодязна. З криничка вода текла у лісове озеро, де водилися минки – довгі й вузькі, схожі на в'юнів, рибини. Вони були завтовшки з олівець. Через минків хлопці тут не купалися, бо вірили, що тоненькі рибинки забираються непомітно ізнизу та й поселяються у людини в животі.

Толик пересердився на Олю, коли всі школярі розбивали парк на величезному пустирищі поміж сільрадою і закритою в перші дні колективізації церквою. Того дня діти садили дерева і Толик був у парі з Олею. Вони посадили тендітну топольку, яка здавалася їм найкращою.

ЯКІ НА СМАК ЖАБЕНЯТА

У одному класі з Толиком навчався син лісника – Василь Кологойда. Змалечку ріс Василь у лісі, і все, що там бігало, літало, стрибало і повзало, знаходило з ним спільну мову. У себе вдома тримав Василь їжака, зайця, лисицю, а на ланцюгові у нього замість собаки сиділо вовчєня. Іще мав Василь великого приятеля – вужа Микитку, якого одного разу приніс до школи і добряче налякав вчительку Тамару Оксентіївну. За цю пригоду Василеві добре нагоріло од тата.

Якось хлопець приніс до класу повну торбину живих жабенят та й ну лякати ними під час перерви дівчат! Посадить двоє-троє в рота, підійде, розтулить губи, мовби хоче щось сказати, а жабенята – стриб! – у саме обличчя!

Того ж дня, повертаючись із школи, Ванько поцікавився у Толика, чи той взяв би в рот жабу. Толя похвалився, що так. Другого дня, гордий за товариша, Ванько розповів усім про відвагу товариша. Тож тепер Толя мусив показати, як бере в рот жаб. Хлопець потренувався на ставку і приніс зранку до школи жабенят. Взявши жабеня в рот, вони з хлопцями стали чекати дівчат, щоб похвастатись. Та тут раптом підійшов вчитель і привітався. Усі хлопці відповіли, а Толик не знав, що ж робити. Він мусив ковтнути жабеня... На кілька днів хлопець став героєм усієї школи, а його однокласники запевнювали інших, що Толя може ковтнути навіть велику жабу.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

САМОСТІЙНИЙ ТВІР

Але не тільки веселі пригоди траплялися в його житті. Коли Толик повертався з водою, його завжди перестрівав Грицько – менший син глухонімого чоботаря. Перша сутичка сталася через те, що Грицько наплював у Толикові відра. Хлопці зчепилися у бійці, поки їх не розтягла якась тітка. Відтоді Грицько не минав жодної нагоди зчепитися зі Толиком. Край оцим сутичкам поклав вірний Толиків друга – Ванько: вони разом одлупцювали Грицька.

Серед інших невеселих пригод – подерта нова сорочка (Толик лазив на сосну), постійні сутички з собаками (хлопець першим дражнив їх). А якось вчителька української мови та літератури – Галина Іванівна, дуже молода і красива, задала додому письмову роботу. Це мав бути твір про те, як діти допомагають батькам. Толя вирішив зробити щось незвичайне і написати про це. І тут саме трапилася нагода – маму викликали на дводенну нараду до району, а вони із Сергієм лишалися на хазяйстві удвох.

Провівши маму до поїзда, Толик з братом мирно провели перший день. Наступного дня після уроків хлопець вирішив прибрати у хаті. Він взявся мити підлогу, а Сергійко носив воду. Коли братик довго не приносив чисту воду, Толя вийшов на город і побачив, що Сергійко грається. Брати почали сваритися і битися. Потім Сергійко розбив палицею Толин улюблений кофейник! Отоді брати вже так почали битися, що розвалили комин. Усю хату вкрила сажка і глина. Брати стояли посеред цегли, перемазані, як чорти. Тепер Толя не знав, що ж писати в тому самотньому творі.

АТОС, ПОРТОС, АРАМІС, ПАРАШУТ, РАКЕТА Й ПОТЯГ

Нещодавно, перебираючи папери, оповідач знайшов старе фото, на якому він з мамою, а поруч – книжка, адже любов до читання була у нього завжди. Тоді хлопця захоплювали пригоди мушкетерів. І хоч як Сергій намагався відволікти його від читання, у вільний час Толик читав і навіть спати не хотілося – так кортіло дізнатися, що далі.

У їхній комірчині стояли два великі ящики, збиті з грубих дощок. Ці ящики залишив вчитель, що мешкав тут раніше. Якось Толик, поки мами не було вдома, проник до тих ящиків і виявив там книжки. Першою він витяг оповідання й повісті Джека Лондона. Обережно, одну по одній, хлопець діставав їх протягом літа й осені, і читав. Взимку приїхав вчитель і забрав свої книжки. Якби не він, Толик хтозна-коли зміг би читати такі цікаві книжки.

Толя захоплювався не тільки книжками, але й мріяв зробити з друзями справжню ракету. Щоправда, ракета не зовсім вдалася. Ванько, Микола, Гриць Побігай і Толя дуже старалися, але вона не злетіла. Також Толя мріяв стати парашутистом і спуститися на шкільне подвір'я, щоб усі ним захоплювалися і шанували, а сам Нарком Оборони вручив йому справжню гвинтівку, шаблюку й маузер. Якось Толя навіть пробував разом з Сонькою стрибати з даху, але приземлився у помиї, а парашут,

зроблений з простирадла, довелося спалити, бо мав посередині велику діру.

А одного разу Ваньку і Толику заманулося зупинити поїзд. Спершу Микола збрехав, що йому вдалося зупинити товарний поїзд, бо він кидав у нього каменюками. Толик з Ваньком, аж позеленілі од заздрощів, домовились і собі зупинити поїзд. Тільки вже не вантажний, а пасажирський. У хлопців нічого не вийшло, а їхній однокласник Петро, у якого батько працював на залізниці, сказав, що треба або червоною хусткою махати на колії, або натерти колії салом. Толя взяв з дому останнє старе сало, і хлопці взялися за роботу. Знову нічого не вийшло, а Петро сказав, що треба натерти хоч кілометр колії. З часом бажання зупинити поїзд зникло само собою.

ТРІШКИ ПРО АЛГЕБРУ, "ТОВАРИЩЕЙ" ТА ГАЛИНУ ІВАНІВНУ

З усіх учителів діти в Толиному класі найбільше боялися Павла Степановича, завпеда, що викладав у класі алгебру. Найбільшою карою у класі вважалося, коли викликали до Павла Степановича на розмову. Толик теж кілька разів стояв у кабінеті завуча. І хоч Павло Степанович ніколи не кричав, а боялися його більше за всіх учителів.

Толя ніяк не міг зрозуміти алгебру, ніяк не міг уявити, як це можна додавати, віднімати, множити й ділити не цифри, а літери. І от після уроків завуч наказав зайти до нього. Ванько переживав за друга, але Павло Степанович за годину пояснив Толі усе, що він не розумів. З того дня вчитель не здавався Толі таким суворим, як раніше.

Класного керівника Віктора Михайловича учні зовсім не боялися, зате дуже любили. Віктор Михайлович був дуже молодий. Він не звертався до учнів остогидлим словом "діти", а казав "хлопці й дівчата".

Приїхавши до села, Віктор Михайлович поселився у Миколиних батьків, тож друзі знали кожний крок вчителя. І от якось вони розвідали, що вчитель безнадійно закоханий у молоду вчительку Галину Іванівну. Десятки пар уважних очей пильнували Віктора Михайловича та Галину Іванівну. Та на безхмарному горизонті стосунків Віктора Михайловича та Галини Іванівни з'явилася третя постать – визнаний ватажок паруботи машиніст паровоза Федір Бурлака. Цей хлопець мав блискучі чоботи, сині галіфе, червону сорочку, чорний новий піджак та ще й кепку із наймоднішим куцим козирком. Увесь п'ятий "Б" переживав, щоб вчителька не відшила Віктора Михайловича...

Якось у селі показували п'єсу Івана Франка "Украдене щастя". Коли хлопці дізналися, що і Федір, і Віктор Михайлович купили по два квитки, то вирішили діяти. Друзі принесли з дому по бовтуну (яйце з–під квочки, якщо його розбити, воно дуже смердить) та стали чекати на Федька. Коли Федько йшов на виставу, хлопці з–за тину влучили у нього сімнадцятьма бовтунами. Поки Федько побіг відмиватися, Галина Іванівна пішла на виставу з Віктором Михайловичем... За місяць вони справляли весілля.

ЯК Я "РОЗБАГАТІВ"

Батьки частіше лаяли, аніж хвалили дітей. Толя згадує, як лаяла його з друзями тітка Одарка, коли вони шукали огірків в її городі. Тітка кричала, щоб Микола покінчив

з життям на шибениці, а Іван щоб горів у вогні, а Толика щоб вороги їли. Вона не знала, що її прокляття збудуться: партизана Миколу повісили фашисти в сорок другому, Ванько двічі горів в підбитому літакові, а Толю часто гризли оті добрі люди, що їм їсти не дай – дай тільки зіпсувати комусь життя!

У центрі села був вигін, де збиралося на колодках все село. На світанку повз вигін йшли усі працівники колгоспу, а дід Оксентій – нічний сторож, стрічав їх біля крамниці, що стояла тут же. Дід був такий старий, що в селі не знали року його народження. Він завжди ходив у кожусі, навіть у найбільшу спеку.

На вигоні відбувалися усі свята, а з початком весни усі діти бігали тут босі по траві. У неділю жінки та старші чоловіки й діди сиділи на колодках, баби та матері ськали волосся. Молоді чоловіки, парубки і підлітки грали тут у квача. М'яч був не такий як тепер – гумовий, а з кінської шерсті і обшитий телячою шкірою. Хоч той м'яч боляче бив, хлопці гордилися своїми синяками.

Тієї весни всі хлопці захопилися грою на гроші, але грошима були гудзики. Гра ця полягала от у чому: видовбувалась невелика ямка, а за п'ять-десять кроків прокреслювалась лінія. Ставши на ту лінію, кожен намагався поцілити битами – важкими, царськими ще п'ятаками – в ямку. Чим ближче до ямки падала бита – тим краще. Бо тоді ти перший битимеш по складених одна на одну копійках. Яка перевернулася, та і твоя.

Гудзики, як і всяка порядна монета, були різної вартості. Металеві, обшиті білою матерією, мали найменшу покупну вартість. Потім ішли перламутрові. Найбільшу цінність мали великі чорні гудзики, зрізані з пальт або піджаків. Всі монети оті діставалися нелегко, бо вдома треба було непомітно відрізати гудзики з маминого чи батькового одягу. Толя, як на зло, ніколи не вигравав. Якось він спорів великий гудзик золотистого кольору з потаємним вушком спіднизу з маминої святкової сукні. До Першого травня лишалось два тижні, хлопець надіявся за цей час відігратись. Його гудзик викликав справжній захват, але Толя програв його Миколі.

ЛІТНІ КАНІКУЛИ

Безмежно довгі літні канікули були улюбленою порою для дітей, бо в цей час вони могли робити все, що хочуть. Найбільше часу проводили біля річки, хоч до неї треба було йти два кілометри луками. Біля річки паслася худоба, а хлопці інколи влаштовували гру – "обирали короля".

Для неї потрібна дощечка, маленькі палички, коров'ячий свіжий кізяк і хлопець, який ще жодного разу не бачив, як проходить "коронація". Цього разу таким хлопцем став Васько, десятирічний хлопчина, який приїхав із матір'ю до Миколиних батьків.

Микола викопав ямку, поклав до неї дощечку, так щоб одним кінцем вона була у ямці, а довшим плечем витикалась назовні. Потім приніс свіжого кізяка і наляпав повну ямку, а зверху присипав піском. Довкола ямки він повтикав палички, а потім покликав Васька і наказав ротом витягати паличку, щоб знайти найдовшу. Тільки Васько зігнувся, як Микола вдарив п'ятою по дощечці. "Король" відразу побіг до річки вмиватися.

У селі був баштан, і хлопці часто туди бігали по кавуни, хоч там сторожував дядько Григир з рушницею. Якось Микола отримав у заднє місце постріл сіллю і довго вимочував у річці "рану". Тоді він придумав усім хлопцям почіпляти ззаду дощечки. Побачивши такий "винахід", дядько Григир щиро сміявся.

Найбільше Толя любив ловити раків. Якось він взяв з дому відро (мама попередила не повертатися додому без відра), покликав брата, і вони пішли ловити раків. Толя боявся натрапити під водою на гадюку. Коли раків було вже пів відра, хлопець намацав щось холодне і слизьке. Брати втекли і вже збиралися додому, але Сергійко схилився над кручею, де вода була аж чорна від глибизни, і почав притоплювати відро, щоб набрати води. Раптом він втопив відро. Толя кинувся до кручі. Ні відра, ані раків, тільки один брат, на якого він кинувся, щоб добре вибити.

ПРО ГАСЛА Й ПОРТРЕТ

У селі появилася художник, щоб намалювати для сцени декорацію та різні гасла. Хлопчаки з усього села бігали за художником, а той вибрав серед усіх Толю і зробив своїм помічником. Для хлопця це було щось неймовірне, всі друзі заздрили йому.

Художника звали Аполорій Олександрович, і Толя ледве вимовляв це ім'я. Голова села написав гасла, а художник і помічник почали роботу. На величезному полотні вони малювали краєвид села. Толя ввечері навіть не вмивався з фарби, щоб усі бачили, що він помічник художника. Коли прийшов час зарплатні, художник сказав голові, що Толі теж треба заплатити 3 карбованці. Дядько Андрій сказав, що для хлопця грошей не має, тож хай прийде завтра.

Толя не вірив своєму щастю: йому заплатять, це будуть його перші гроші. Друзі уже вирішували, що ж Толя купить за ці гроші, та наступного дня голова сказав приходити іншим разом. Багато днів Толя бігав під хату голови. Все село вже знало, що голова винен Толі гроші, а той все не віддавав. Хлопець вперто чекав і ходив під хату голови, і дядько Андрій не витримав: якось вибіг рано-вранці з хати і сердито тицьнув Толі троячку до рук: "Забирай її к бісу та не мозолься біля моїх воріт! І де ти взявся на мою голову: на все село ославив!"

НОВИЙ КОСТЮМ

Перший у житті новий костюм Толя надів уже в шостому класі. Раніше мама не могла купити, бо не вистачало грошей. Навесні хлопець посадив картоплю і ціле літо доглядав ділянку. Вони з мамою надіялися продати картоплю і за ті гроші купити костюм. Та восени мамі з колгоспу виділили поросля, тож картоплю згодували йому.

Минула осінь, настала зима. Закололи кабана, продали сало і м'ясо. Мама кілька разів їздила до району, та все поверталася з порожніми руками. То костюми були дорогі, то якраз по ціні, але замалі або завеликі. Але якось вона таки привезла костюм і сорочку. Толя дуже радів, а на Перше травня пішов у обновках на парад. Йому навіть доручили йти першому і нести прапор.

Після свята хлопці побігли в ліс, а Толя мусив берегти новий костюм. Він пішов на греблю коло ставка, де зустрів п'ятирічну дівчинку Світланку, свою улюбленицю. На радіощах хлопець почав крутити її на руках, але не втримав і кинув у воду, густо вкриту

ряскою та жабуринням. Біле плаття і білі банти дівчинки стали зеленими. Толя відразу втік і сховався вдома на горищі. За ним прибігла Світланчина мама і почала сваритися з Толиковою мамою. Коли все стихло, Толя побачив з горища Сергійка і почав стріляти в нього з рогатки, яку мав з собою. Потім він стріляв у Соньку. Коли мама зрозуміла, що син на горищі, і почала сварити, щоб злазив, Толя хутко втік до хлопців, що були аж біля джерела. Потім всі пішли до залізниці – кататись на шпалах.

Біля залізниці, недалеко від переїзду, чорніли дві величезні ковбані. Там було повно мазуту, а зверху плавали шпали. Толі теж закортіло поплавати, але він посковзнувся і впав у новому костюмі в мазут. Випрати костюм було неможливо. Він став геть рудим. Коли б мама побачила Толю, вона вмерла б! Микола запропонував спалити костюм... На другий день, коли переколотилось та перемололось, Толя попросив маму не купувати більше нових костюмів! Бо від них одна біда!

* * *

Оце поки що й усе про блакитну дитину.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

ЧАСТИНА ТРЕТЯ. НА КОНІ Й ПІД КОНЕМ.

МИ ВСТУПАЄМО У ВОСЬМИЙ

Отримавши семирічну освіту, Толик мусив покидати домівку і їхати в місто, щоб вступити у восьмий клас. Одного дня вони разом з мамою святково вдягнулися і пішли до поїзда. Супроводжував їх Сергійко, який тепер весь час щось майстрував, і мама казала, що він стане інженером. У свідоцтві про закінчення семирічки Толикові оцінки були не такі вже й погані, але мама твердила, що вони могли б бути кращими. Жінка мріяла дати сину вищу освіту. Ванько ж, друг Толі, пішов вчитися водити поїзди і дуже пишався своєю формою.

Сергійко провів маму з братом до поїзда. Мама наказала йому йти додому і пообіцяла привезти подарунок.

Середня школа, в якій Толя мав навчатися, стояла посеред залізничного висілка, забудованого чотириквартирними дерев'яними бараками, що всі як один були схожі на пенали для ручок та олівців. Школа стояла на запісоченому подвір'ї, приміщення було велике, двоповерхове. Перед кабінетом директора мама дала сину поради, як слід поводитись. Трохи налякані, вони зайшли туди, а виходили щасливі, бо хлопця прийняли.

На радісах мама повела Толю у їдальню, а потім – у кіно. Повертались вони додому аж надвечір. Сергійка зустріли там же, де покинули. Хлопчик цілий день чекав, а Толя зрозумів чому: мама ж пообіцяла йому подарунок.

ДОМНА ДАНИЛІВНА, Я, ЦАП І ФЕДЬКО

Одного вечора мама сповістила, що Толя житиме з Федьком Шульгою. Хлопець знав, що Федько – справжній задавака. На квартирі хлопців мали годувати, для мами це було вигідніше, ніж давати гроші на їдальню. Та для Толі це було не зовсім добре, бо

він планував економити гроші на їдальні і купувати щось для себе і брата. Тому Толя вирішив спробувати заощадити хоч на залізниці, їздячи зайцем.

У переддень нового навчального року хлопці поселилися на квартирі. У меншій кімнаті стояло ліжко й диван. Федько захопив ліжко, а Толя мусив мучитися на дивані, з якого стирчали пружини. Уночі Федько страшенно хропів. Якось Толя зустрів Ванька, і друг порадив насипати Федькові під ніс махорки, коли хроптиме. Толя так і зробив, і після того Федько чхав цілу ніч.

Хазяйку квартири звали Домна Данилівна. Це була дуже огрядна жіночка. Чоловік Домни Данилівни, Іван Іванович, був худий та миршавий і скидався на підлітка поруч із своєю могутньою половиною. Він був залізничником. Домна Данилівна вважалась домогосподаркою, але частенько діставала по магазинах різний крам, а потім перепродувала з-під поли на базарі. Жінка вишукувала все нові джерела збагачення. У дворі з'являлись то свині, то кролі, то кури, то гуси, яких вона підгодовувала на продаж. Вся ота живність вимагала неабиякої уваги, і Домна Данилівна частенько кликала на допомогу Толю та Федька. Хазяйка дуже економила на харчах для хлопців, давала мало їсти. А порятував хлопців цап.

Містечко, в якому вони навчалися й мешкали, було справжнім козячим царством. Легіони кіз бродили завулками й вулицями, вищипуючи траву і об'їдаючи листя. Хазяйка зметикувала, що кози–козами, але й без цапа не обійтись. На ньому теж можна прибуток мати. І одної неділі привела з базару красеня цапа. Хлопці дуже дражнили цапа, і той, побачивши їх, сатанів. А друзі бажали нишком, щоб дісталось від цапа і хазяйці. І він таки добрався до неї: садонув Домну Данилівну так, що вона три дні їла навстоячки. Хазяйка покликала різника. І цілий місяць по тому хлопці їли козлятину. Од цапиних поминок порятували друзів матері. Довідавшись, як їх годує Домна Данилівна, вони забрали синів і одвели на іншу квартиру, тепер уже без хазяйських харчів.

ПЕРШИЙ РАЗ У ВОСЬМИЙ КЛАС

Того ранку Толя прокинувся рано, бо боявся запізнитися. Він квапив Федька, і після одягання, умивання і сніданку вони вийшли на вулицю. В руках у Толі була дивна торба, яку йому пошив німий з рідного села. Торба була з халяв маминих чобіт, які вона носила задовго до Толиного народження. Це було щось середнє між жебрацькою торбою, поштовою сумкою і шкіряним цебром, що його їздові прихоплювали з собою, коли вирушали в далеку дорогу. В ньому з однаковим успіхом можна було носити воду і вчиняти тісто, зберігати картоплю і квасити яблука.

На шкільному подвір'ї було багато учнів. Толя пишався, що належить до восьмикласників–десятикласників. Він побачив і Олю Чровжову, яка на нього не звертала уваги. Хлопець на прізвище Кононенко скликав до себе усіх восьмикласників. На урочистій лінійці виступив директор, потім якась десятикласниця–відмінниця і завуч. Тоді директор махнув рукою, на ганку пролунав дзвоник, і учні рушили в класи.

Поки Толя пропхався до класу – всі місця були зайняті. Лишилося одне, на першій парті, під носом у вчителя. Довелось іти за ту парту. Поруч сидів Михайло Кононенко,

який поставився до Толі вороже.

Коли прийшов вчитель історії, було цікаво слухати його розповідь, та в Толю почав стріляти учень на прізвище Голобородько. Толя витяг свою резинку і почав відстрілюватися. Кононенку сподобалася спритність Толі. На перерві Голобородько почав футболити портфель Толі. А після уроків між Голобородьком і Толею відбулася бійка. Толя вийшов переможцем, і вся школа раділа, бо він зміг побороти найсильнішого хлопця.

Другого дня директор викликав Толю і зробив зауваження, а потім написав листа, заклеїв і наказав хлопцеві віддати мамі. Директор попередив: якщо іще хтось поскаржиться на Толю – вижене зі школи. Хлопець довідався, що доповів про бійку Голобородько, і коли в класі дізналися про це, то стали на захист Толі. А Кононенко зі ще одним хлопцем і дівчиною пішли до директора і довели, що Толя не винен. Того дня Толя не чекав Федька після уроків, щоб іти разом додому. У Толі з'явилися нові друзі. І Кононенко, й Гаврильченко, і Ніна Рибальченко – дівчина, яка сиділа поруч з Олею Чровжовою, і ще один хлопець, який мав незвичне ім'я Кім, тобто, Комуністичний Інтернаціонал Молоді. Всі вони жили у тому ж кутку, що і Толя. Вони йшли веселою галасливою ватагою, і Толі ще ніколи не було так добре, так світло й легко на душі.

ВЧИТЕЛІ, ВЧИТЕЛІ...

З перших днів занять найбільше запам'яталися уроки фізики. І то зовсім не тому, що Толя палав особливою любов'ю до цього предмета. Хлопець найбільше з усіх дисциплін любив оту, що мала звабливу назву "канікули". Він згадав, як наприкінці канікул перед шостим класом вкрав з Ваньком в дядька Юхима ворота і зробив з них пліт. На тому плоті хлопці планували мандрувати річкою. Плавання почалося добре, але на бистрині пліт ударило щосили об корч. Пліт став цапа, і вони з Ваньком шубовснули в темний вир. Не потонули тільки тому, що плавали, як качки. Усе начиння (їжа, посуд, кожух Ванькового тата) пішло на дно.

А тепер Толя учень 8-В і йому найбільше подобається фізика. Вчитель Іван Данилович був дуже розумний і все гарно пояснював, а вигляд мав дуже акуратний. Фізика стала улюбленим предметом Толі, і він не пас задніх. Може, Толя й став би фізиком, але Іван Данилович пішов з їхньої школи. А новий вчитель фізики не дуже добре знав предмет, часто розповідав про свій квітник і оранжерею, бо любив квіти. Оцінки ж він ставив з огляду на інші предмети. Якщо в щоденнику того дня стояло "задовільно" з іншого предмета, то хоч проси, хоч моли, вищої оцінки з фізики не доб'єшся нізащо.

ПРО ПАРАШУТНУ ВИШКУ І ПРО ТЕ, ЩО ТАКЕ "ЗАЙЦІ" І З ЧИМ ЇХ ЇДЯТЬ

Такого серйозного хлопця, як Васько Гаврильченко, Толя ще не зустрічав. Васько навіть терпів витівки Мишка Кононенка – невгамовного Толикового сусіда, в якого енергія так і кипіла. Васько ніколи не сердився, а Мишко називав його Сократом і Діогеном у бочці. Гаврильченко на полях зошитів, на обкладинках, на промокашках малював літаки найрізноманітніших конструкцій. Поміж літаками частенько траплялись і планери та парашути: Гаврильченко відвідував гурток планеристів. Він

єдиний із восьмикласників піднімався у повітря. Хто б міг подумати: звичайнісінький хлопець – і вже парашутист!

Толя мріяв потоваришувати з Гаврильченком. Допомогла Оля Чровжова, з якою Толя помирився. Вона вибрала Толю в редколегію стінної газети, і хлопець написав вірша про героїв-пілотів, в якому натякнув, що в їхній школі є майбутній льотчик, треба буде – полетить на край світу. Васькові сподобався вірш, а коли він дізнався, що вірш написав Толя, то показав йому свого вірша. Хлопці стали друзями. Наступного дня вони подалися на аеродром. Василь говорив усім, що Толя – його товариш-поет. Повертаючись з аеродрому, Толя запитав Василя, чи правда, що він стрибав з літака із парашутом. І був трохи розчарований, коли той відповів, що стрибав, але не з літака, а з парашутної вишки.

Толя похвалився Федькові, що теж стрибне з парашутної вишки. Федько переконував не робити цього, бо більшість тих, хто стрибають, калічаться. Толя вирішив: краще стати калікою, аніж навіки зганьбити себе в очах Гаврильченка. Треба тільки дістати сорок копійок на стрибок. Для цього Толя вирішив поїхати "зайцем" і зекономити.

Толя дуже хвилювався, коли їхав без білета. Коли з'явилися контролери, він заліз під лавку. А як почали його вже й тягнути, хлопець схопився руками за чийсь чобіт. В обнімку з чоботом Толя вилетів з-під лавки. Дядько почав кричати, що у нього вкрали чобіт. Вибухла суперечка: одні доводили, що Толя – звичайнісінький "заєць", інші ж твердили, що злодій. Усіх "зайців" повезли до відділку. Дорогою один з хлопців, теж Толя, порадив нашому герою кидатися під вагон, а потім тікати. Таким чином хлопці втекли, і їх не доганяли, бо пильнували інших "зайців".

На зекономлені гроші Толя пішов стрибати з парашутної вишки. Було неймовірно страшно, ще й хлопець, що керував там, квапив Толю. Він розшнурував черевики, щоб бути легшим. Розсердившись, той парубок оддер Толю від перил і штовхнув з вишки. Толя хотів вчепитись у стропи, щоб не випасти з парашута, і лише тоді побачив, що в його руках по черевіку.

Федько нізащо не хотів повірити, що Толя стрибав із вишки. Гаврильченко повірив відразу. Кононенко теж повірив. Але зауважив, що коли вже стрибати, то одразу з літака.

МАСКУЛІНУМ, ФЕМШІНУМ, НОЙТРУМ

Найбільше Толя не любив німецьку мову, якою він ніколи ніде не користувався. Лише один раз, у сьомому класі, десь під Новий рік вона йому знадобилася. Було усе так. У клубі з'явився більярд, але до нього хлопців не підпускав завідуючий клубом, рудий парубійко Іван. Якось він збрехав Ванькові і Толику, що дозволить зіграти, якщо хлопці прочистять сніг від клубу до дороги. Снігу тоді навалило чимало, від дороги до клубу було не менш чотириста кроків, і хлопці таки попопріли, поки впорались. Піймавши облизня, друзі вирішили помститися. Вони знали, що Іван закоханий у вчительку німецької мови, молоденьку Параску Михайлівну. Коли вона з'являлася в клубі, Іван ставав наче п'яний. Іванова закоханість не становила таємниці й для

Параски Михайлівни. Та вона чомусь не тішилась, а гнівалась і не раз сердито вичитувала Іванові, щоб він кинув витріщати на неї очі, бо й так зробив її посміховиськом на все село. Тож Толя вирішив написати йому, наче від Параски Михайлівни, записку, щоб він знав, чого вартий насправді. Хлопець склав вірш:

В тебе пика, як у жаби.

В тебе голос, як у баби,

В тебе очі, як у рака,

А сам рудий, як собака!

Друзі зробили конверт, а Толя переписав вірша німецькими літерами, щоб Іван довше читав, а вони могли втекти за цей час. Толик ще намалював серце, пробите стрілою, і дописав "Жду ответа, как соловей лета".

Толя вважав, що Іван розшукає когось грамотнішого од себе та ознайомиться з тим, що написано в листі. Але парубок, не знайшовши серед дорослих відвідувачів клубу знавця німецької мови, дочекався Параски Михайлівни і вручив їй лист. Параска Михайлівна не стала читати послання. Вона тільки спитала Івана, що аж плавивсь од щастя, хто приносив листа, і подалась одразу з клубу. Після того випадку Толя остаточно охолонув до німецької мови.

У восьмому ж класі викладала цей предмет Клара Карлівна. Побачивши "вміння" Толі, вона відразу сказала відмінниці Ніні підтягти хлопця. Заняття з Ніною часто закінчувалися сварками, але Толя старався і згодом відчув, що навіть німецька мова може бути привабливою, бо йому подобалася Ніна. Його німецька вимова поступово виправлялась. Він вже досить пристойно читав, правильно вимовляв слова. Ніна пишалася Толею.

Якось Ніна і Толя пішли у кіно. Після фільму Толя вирішив відвести дівчину додому. Це був дещо необачний крок, на який не кожен би хлопець зважився. Адже Ніна жила не в його Верхньому висілкові, а в Нижньому – зовсім іншій державі, куди хлопцям–верхівцям і вдень небезпечно було потикатись. А вже як уночі спіймають, та ще й з дівчиною, тоді зовсім біда.

Додому Толя добрався аж опівночі: блукав завулками і городами, ніяк не міг вибратись із Нижнього висілка. Ночувати довелося в сарайчику, де жили кури, бо Толя не хотів будити господарів хати. Та з самого рання хлопець прокинувся од несамовитого півнячого крику. Схопився і врізався лобом у бантину. Намочивши гулю холодною водою, він знову ліг спати, та півень уже не дозволив заснути. До самісінького ранку Толя просидів на лавці під хатою. Мацав набитого лоба і думав: хай воно згорить, отаке парубкування!

Толя боявся лишитися ще на рік у восьмому класі, але йому допомогли Карацупа, Індус і "Пионерская правда".

В ті роки не було учня, який би не марив Карацупою – уславленим прикордонником, грозою всіх шпигунів і диверсантів. У Карацупи був собака–вівчар Індус. А згодом у "Пионерской правде" стали розповідати про учнів, які взялися виховувати для прикордонників сторожових собак. Толя з братом теж вирішили

допомогти прикордонникам. Уявляли, як виростять схожого на Індуса собаку, як поїдуть потім на кордон, щоб з рук у руки передати вихованця якомусь прикордонникові.

Проблемою було лиш роздобути цуценя вівчарки. Якось Микола збрехав, що у його дядька в іншому селі є вівчарка, яка скоро народить щенят. І от одного дня він приніс братам попелясте, капловухе й неймовірно закудлане цуценя, що зовсім не нагадувало вівчарку. Та хлопці так полюбили песика, що нізащо б не віддали назад. Назвали цуцика Дік. Він виріс дуже розумним.

У середині травня, коли Толя готувався дома до екзаменів, а Сергійко вже з головою поринув у літні канікули, Діка покусав собака. Хлопці зробили йому перев'язку, а на ранок Дік зник із двору. Згодом мама дізналася, що Діка покусала таки скажена собака, собаку ту вже вбили мисливці, а Толя і Сергійко, промиваючи Діку рани, теж могли заразитись.

Цілий місяць хлопці провели у лікарні, де їм робили дуже болючі уколи. Та їм було там добре: стільки в бібліотеці цікавих книжок, такий розкішний сад довкола, годували так смачно і не треба було нічого вчити. Толі видали довідку, мама одвезла її в школу, і його без іспитів перевели до дев'ятого класу.

В дев'ятому Толя, мабуть, найбільше часу просиджував над німецькою мовою. По-перше, боявся холодного погляду Клари Карлівни, по-друге, не хотілося підводити Ніну, яка поручилась за нього. Сказала якось при всьому класові, що він знатиме німецьку не гірше од декого. А може й краще. Після тієї заяви на неї чомусь образилась Оля Чровжова. І Ніна пересіла від неї: тепер сиділа одразу за Толею. Кононенко сказав, що Ніна у Толю закохана. Толя з ним побився, і вони кілька днів не розмовляли, а потім їх помирих Васько Гаврильченко. Толя з Мишком помирилися, і дружба їхня стала ще міцнішою.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

АНЖЕЛІКА МИХАЙЛІВНА, ПТАХ ФЕНІКС, ФІЗКУЛЬТ-УРА І КИШЕНЬКОВА АРТИЛЕРІЯ

Кохання прийшло до учнів у тому ж таки дев'ятому класі, в другому півріччі. Почалося все з того, що в школі з'явилася молода вчителька хімії Анжеліка Михайлівна. Двічі на тиждень вона викладала в 9–В. Хлопці щоразу чекали уроку хімії, мов свята. Заради вчительки хлопці почали голитися, навіть коли ще було не пора. Толя не мав бритви, тому пішов у перукарню. Перукар спитав: "Що ж тут голити?", але інший сказав: "Клієнт за те й гроші платить, щоб ти йому голив те, що є...". Перукар не стільки голив, скільки зчищав піну. Потім збризнув Толю одеколоном. На radoщах, що обійшлося так добре, хлопець оддав йому всі п'ятдесят копійок.

Якось Кость Калюжний намастив Кімові лице крейдою. Той не здогадувався про це, бо Кость вдавав, що витирає йому обличчя від якоїсь плями. Коли Кім виявив крейду, то вирішив відімститися. Коли прозвенів дзвінок, а Калюжний вибіг з класу, Кім ухопив

білу од крейди ганчірку, причаївся за дверима і став чекати. Та замість Костя у клас увійшла Анжеліка Михайлівна. Її і вдарив в обличчя Кім. Вона відразу вибігла, а Ніна наказала усім: "Ніхто нічого не чув і не бачив!" До класу завітали директор і завуч, та вони так і не дізналися, хто вдарив вчительку. Директор вилаяв весь клас і пішов. Кім хотів признатися, але однокласники спинили його, бо мама хлопця мала хворобу серця, і коли б його вигнали зі школи, не пережила б.

Після уроків всі хлопці пішли додому до вчительки, щоб вибачатися. Анжеліка Михайлівна зустріла їх похмуро і весь час питала, хто це зробив. Гаврильченко відповів, що вони не скажуть, бо в того хлопця мати сердечника. Та це не зачепило вчительку. Мишко був такий злий на неї, що хотів їй вибити вікно, та хлопці спинили його.

Отак згасла їхня любов до Анжеліки Михайлівни. А як вони довідались, що вчителька ще й донесла директорові про відвідини, розповіла йому, що в учня, який її вдарив, мати хвора на серце, то недавнє палке захоплення переросло в не менш палку ненависть. Бо навіть директор зрозумів, що це вже занадто, і не став допитуватись, у кого мати хвора на серце. Він тільки переказав Ніною, щоб учні прийшли разом з батьками наступного тижня у вівторок, на восьму вечора. Толя не хотів турбувати маму, тому збрехав класній керівниці, що мама хвора.

Класна керівницка Марія Федорівна вчила їх українську мову і літературу. Одного разу, коли дівчата пересіли від хлопців, вона зрозуміла, що треба робити: вчителька цілий урок декламувала вірші про кохання. До кінця дня дівчата попересідали на старі місця, і поміж однокласниками знов запанували мир та злагода.

Іще всім подобались уроки фізкультури, тісно поєднані з військовою справою. А в школі не було, мабуть, хлопця, який би не мав побачити себе у військовій формі. На той час особливою популярністю серед учнів користувалася вправа з гранатами. Якось Толя зробив собі дерев'яну гранату і разом з Федьком пішов вчитися кидати. На краю містечка вони почали вправи. Першим кидав Федько і попав у вікно крайньої хати. Звідти вибігла якась жінка, вся у муці. Хлопці втікали од неї, аж п'яти горіли.

ЯК АМУР НАМАГАВСЯ ПРОБИТИ МОЄ СЕРЦЕ, ТА ЛИШЕ СТІЛИ ПОГНУВ

Тут Толя розповідає про свою найбільшу ганьбу. У всьому була винна звичайнісінька учнівська ручка, з якої він стріляв паперовими кульками в однокласників. Того разу на уроці історії Толя стрілявся з Васьком. Вчитель час від часу робив зауваження, а коли не зміг більше терпіти, поставив Толі за поведінку "погано". Толя не так давно був у директора "в гостях". Той попередив, що йому вже набридло побачення з хлопцем. Ще одна скарга – і їм доведеться розлучитися навіки.

Мишко переживав за друга, тому пошепки порадив догнати вчителя на перерві і попросити пробачення. Толя так і зробив, і випалив вчителеві фразу, якої досі не може собі простити: "Це у мене Гаврильченко стріляв... Коли б не він, я б ніколи... Я більше не буду..." Історик перекреслив погану оцінку, але Толя не радів, бо зрадив найкращого друга. Цілий день він не міг дивитися Василеві у вічі.

Толя досить швидко забув обіцянку, дану історикові, і знову попався на чомусь, і історик Микола Платонович, який мав добру пам'ять, при всьому класові сказав: "Того

разу ви звернули все на Гаврильченка. Тепер я бачу, що ви говорили неправду..." Хлопці з класу не повірили вчителю. Василь швидко пересердився, а Толя віддячив йому так: Гаврильченко якось запитав Толю, чи йому подобається Ніна. Толя зрозумів, що Васько закоханий у Ніну, йому здалося, що він теж до неї небайдужий. Але відтоді Толя відмовлявся від пропозицій Ніни піти в кіно чи ще кудись. Згодом вона вже й не зверталась до Толі, спільні уроки з німецької зачали самі собою. Ніна проводила час з Васьком.

ПРО ТЕ, ЯК Я МАЛО НЕ СТАВ ВІДМІННИКОМ І ЯКА Б ЦЕ БУЛА РАДІСТЬ МАМІ

У дев'ятому класі Толя вирішив стати відмінником, бо дізнався, що учні, які одержать атестат відмінника, матимуть право поступати до інститутів без екзаменів. До того ж їх зараховуватимуть у першу чергу. Про свої плани Толя розповів Федькові. Друг не вірив, що з цього щось вийде. Толя вирішив почати з понеділка. Вдома Сергійко байдуже сказав, що вірить в успіх. А коли мама дізналася про плани сина, то дуже зраділа. Толя з мамою того вечора довго сиділи і щиро розмовляли. Похвалився Толя своїми планами і з Сонькою. Вона лиш розреготалася, а потім Толя зустрів Ваньку і дізнався, що Сонька виходить заміж. Хлопці вирішили, що кожна дівчина, як тільки семирічку закінчить, так і цілиться заміж. Аж дивитися гидко!

У понеділок, повернувшись зі школи, Толя сів за уроки. Згодом прийшли Федько з товаришем і почали грати в шахи. Толя не міг більше вчитися і до 11 вечора грав у шахи. У вівторок весь клас, навіть відмінники, гайнули кататися на ковзанах. Толя теж. У середу Толя читав "Агасфера" Ежена Сю – цікаву книжку, яку позичив у Мілі...

Благородним намірам Толі не судилось здійснитися і наступного тижня. Та хлопець вважав, що він не дуже й винен, що не став відмінником, адже головне, що він хотів.

ОСТАННІЙ ШКІЛЬНИЙ РОЗДІЛ

Мишко мріяв стати снайпером, Калюжний хотів стати відомим футболістом, Василь Гаврильченко мав літаками. Після дев'ятого класу по комсомольській путівці подався в авіаційне училище. Проводжали його усім класом і дуже гордилися. Ніна аж заплакала на пероні. Толя кожного тижня писав другові листи.

У Толі була пристрасть до читання книжок. Він багато читав, жадібно поглинаючи все, що тільки потрапляло під руки. Мамі ніколи було стежити за тим, які книжки він читав. Іще будучи учнем третього класу, на запитання гостя – інспектора з району, що він читає, дістав та й показав йому грубу книжку. В інспектора брови полізли на лоба, коли він прочитав заголовок: то була "Повія" Панаса Мирного. Відтоді Толя зрозумів, що не треба показувати мамі книжки, які він читає.

У восьмому класі хлопець перечитав майже всі книжки зі шкільної бібліотеки. Тоді бібліотекарка порадила йому записатись у бібліотеку Палацу культури. Потрапивши туди вперше, хлопець зустрів бібліотекаря Михайла Семеновича, з яким зав'язав міцну дружбу. Дізнавшись, що хлопець багато вже прочитав, старий почав йому довіряти. Згодом Толя допомагав йому вечорами видавати книжки. Звичайно, за таких обставин годі було й мріяти про атестат відмінника. Михайло Семенович радив вступати в бібліотечний. І Толя таки подав би туди документи, але його призвали до лав Червоної

Армії.

Однак надмірне захоплення книжками не минуло для хлопця безслідно. Крім знань, він набув короткозорість і дуже боявся, що його не візьмуть до армії. Тому хлопець вкрав у шкільному медпункті таблицю для перевірки зору і завчив усі літери. Після цього він вже сміливо міг іти на медкомісію. Начитавшись морських оповідань Станюковича, Толя захворів морем. Тому й заявив у військкоматі, що хоче служити у військово-морському флоті.

ПРОВОДИ

Мама готувалася проводити сина в армію. До них завітала Ольга Чровжова і похвасталася, що вступила в інститут. Мамі було гірко, що в Толі поки що не було такої можливості. Її лякали чотири роки служби на морфлоті, бо ж у піхоті всього два роки. Коли Оля пішла, мама зовсім зажурилася, цілий день ходила як у воду опущена. Вона напакувала величезну торбу, а Толя все нагадував, що в списку лиш ложка і пара білизни, про харчі – жодного слова. Сергійко дав братові карбованець і сорок сім копійок. Толя був по-справжньому зворушений. Брат збирав на "Конструктор" і дуже економив, не дозволяв собі купити найдешевших цукерок, а тепер всі гроші віддав Толі.

Лягали спати пізно, о першій. Зранку мама розбудила Толю і вони пішли до військкомату, а вже звідти мали вести на станцію. Толя зустрів Мишка Кононенка, якого також призвали. Домовились триматися гурту, хоча б до тих пір, поки їх розішлють по частинах. Мишко ж записався у танкісти, Толя – у флот. Толі було соромно перед товаришем, що його проводжають, наче маленького.

Поїзд мав відвезти хлопців до Харкова. Мама махала Толі рукою, а він бачив її зсунену з голови хустку і сльози, що котилися по щоках, хоч вона говорила, що не плаче.

У Харків приїхали в обід. І одразу ж – у лазню. Там хлопців постригли. Згодом Толю і Мишка відправили по обід. Йти довелося близько години. А коли на два відра не вистачило, бо ще доварювали, друзів залишили чекати. Коли відра з їжею були вручені хлопцям, вони не знали, чи вертатися назад, чи чекати командира. Тому друзі вирішили піти з відрами в місто і купити собі морозива. Отак вони й проїли Сергійкові гроші. Наласувались морозивом, аж язика подубіли. А тоді хлопці зрозуміли, що загубилися. Вийшло так, що інші призовники рушили у Полтаву без них. На залізниці, дізнавшись, що хлопці відстали, відправили їх слідом. Хлопці їхали у відкритому тамбурі. На платформі, перед самісіньким тамбуром, було вугілля, і друзі прибули чорні, як сажотруси, – тільки зуби блищали. Від супровідника друзям трохи дісталось за "самоволочку". Та їх прикро вразило інше: далеко за Полтавою дізналися вони, що всіх їх везуть в одну частину. Не в матроси, не в танкісти – в піхоту! Царицю полів.

ЯК ВОНО В ПІХОТІ

Друзі опинилися в Дзигівці, в 371 стрілецькому полку. Толю з Мишком поселили в одній казармі. Хлопцям важко було звикнути до ранніх підйомів, до зарядки, бігу, купання в річці в холодній воді. Хлопцям видали форму і взуття, навчили замотувати онучі. Толі довелося вперше в житті орудувати голкою.

У частині ними постійно опікувався їхній помкомвзводу, який чомусь вважав, що солдата треба тримати у заячій шкурі. Він завжди був насуплений і сердитий. І дуже любив читати нотації. Неділя була єдиним днем, коли Толя міг посидіти з книжкою. У Дзигівку їх ще не випускали.

Командир їхнього взводу мав орден Червоної Зірки за участь у боях на озері Хасан. Він був суворий з вигляду: майже ніколи не всміхався. Але й ніколи не гнівався, хоч що б там сталося. За весь час служби Толя так і не почув, як він кричить. А одного разу, коли Толя заснув в бур'яні, хоч мав шукати "ворожу засідку", лейтенант став розповідати про бої на озері Хасан. Пригадав випадок, як два бійці були послані в розвідку, як злякалися і, так і не розвідавши до ладу, повернулись назад. І скільки потім наших бійців загинуло, коли пішли в наступ. Толі стало соромно за свій вчинок.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

АТЬ-ДВА!

Так тривали армійські будні. Кожного дня незмінна стройова, потім – "укріплена смуга", дві години – статут і під кінець – вправи на фізкультурному майданчику. Найважчою була "укріплена смуга", на якій були: довжелезна колода над глибокою ямою з водою, за нею – макет двоповерхового будинку: дощана стіна з єдиним вікном на другому поверсі, далі – півтораметровий паркан і широкий рів з водою, вже без колоди, і аж у кінці – опудало ворожого солдата, виготовлене з лози.

Помкомвзводу показував солдатам, як долати смугу, потім першим спробував повторити Толя. Першого разу багато солдатів скупалися у рові з водою, багато не могли видертися на стіну, але коли доривались до опудала, кололи його з такою люттю, наче воно цю укріплену смугу й побудувало.

Крім стройової, крім укріпленої смуги, крім спортивних занять, вивчали ще статут. Перш за все мали навчитися розпізнавати командирів: од молодших аж до маршалів.

Найбільше в армії хотілося спати і їсти, хоч годували добре. Вдома Толя і Мишко не з'їдали б і половини армійської пайки. Однак, вони завжди ходили голодні. Їхньою найзаповітнішою мрією було потрапити в наряд при їдальні, де можна було наїстися од пуза.

Якось солдатам видали справжні бойові гвинтівки і навчили розбирати і складати. Чистили гвинтівки щодня перед відбоям. Хлопцям дуже кортіло постріляти, і от настав день, коли їм видали справжні бойові набої. Під час першої стрільби по мішенях Толя так захопився, що випустив відразу усі десять куль. Він уже був наляканий, що його насварять, та коли капітан підійшов до його мішені, то виявив, що було вибито дев'ять куль у яблучко, а десята – у сімку! Толя був просто ошелешений несподіваною удачею. Усі ним гордилися, а він написав додому листа, що став снайпером, що сам командир полку тис йому руку й обіцяв послати на стрілецькі змагання. Толя писав, що, мабуть, довго тут не затримається: після змагань його обов'язково заберуть у дивізію або й вище. Так що хай чекають нової адреси, а тоді вже напишуть відповідь. А через день

йому вручили десять набоїв і повели до мішеней. Цього разу десять куль пішли "по молоко". Толі дали ще десять набоїв і наказали не поспішати – старанно цілитись. Та знову нічого не вийшло. Довелося слідом за першим посилати додому другого листа. Що стрілецькі змагання відкладаються на невизначений період, і тому хай пишуть на стару адресу.

СЛУЖБА, СЛУЖБА...

Ідучи в армію, Толя думав, що там легко, але було зовсім не так. А за три місяці служби в армії Толю уже не лякала ні стройова, ні фізичні вправи, він долав "укріплену смугу". Минув період попереднього навчання, почалась справжня служба.

Якось вони з Мишком днювали. Величезна казарма порожня: рота пішла на навчання. Надворі вже справжня зима, а друзі розкошували у відносному теплі. Можна було трохи посидіти, але тоді нашорошуй вуха, щоб не застукав зненацька командир.

Інколи під час днявання з Толею траплялися смішні пригоди. Якось опівночі, коли він куняв біля тумбочки, одчинилися раптово двері і зайшов комбат. Толя до того розгубився, що замість доповісти упівголоса – рота, мовляв, спить, і нічого не сталося, ревноув на все горло: "В ружйю!" Вся рота так і сипонула з ліжок. Лаяли Толю того разу не тільки командири, а й бійці.

В караул вони з Мишком попали аж на четвертому місяці служби, вже після того, як склали присягу. Поставлять, наприклад, оберігати стодолу з соломною, що йшла на матраци. Мороз, завірюха, а ти стій. Та ще й вночі може навідатися командир роти, а то й батальйону, або й полковник, щоб перевірити. І ось Толя на посту. По той бік на посту – напарник Баташвілі. Була вже ніч, коли Баташвілі крикнув: "Стій, хто йдєот?" Толя налякався, а напарник тим часом спіймав "диверсанта", яким виявився... помкомвзводу. Баташвілі потім довго виправдовувався, мовляв, чому ж помкомвзводу мовчав і не говорив пароль.

На другому місяці служби солдати пішли у справжній великий похід, що тривав з раннього ранку аж до пізнього вечора. Ще звечора до походу довго готувалися. Помкомвзводу перевіряв речові мішки, кожен мав важити рівно два пуди. Крім речового мішка, боець ніс у поході шанцеву лопату, патронташі, набиті учбовими патронами, протигаз і гвинтівку, а влітку ще й скатану ковбасою шинелю.

Зимові маневри Толина стрілецька дивізія провадила в полі, за кілька кілометрів од полкових казарм. Танків вони так і не побачили: атакувала їх тільки піхота. Щоправда, в розпалі бою з'явилися й танки, але тільки в багатій уяві посередника. Під час цих тренувань ніхто і не думав кидати шанці, навіть газова атака, що її оголосив посередник, не могла викурити їх із окопів.

Наприкінці травня вся дивізія рушила будувати доти. Замість гвинтівок видали кайла й лопати. Спека стояла страшенна, тому було важко.

Мишко разюче змінився: став поважний і стриманий. Він тепер був ефрейтором. Толя не мав такого звання, бо на заваді став отой разючий успіх під час першої стрільби по мішенях. Командир роти не забув, як хлопець його підвів перед комбатом, коли вдруге вистрілив мимо 20 набоїв. Єдине, що Толю непокоїло, це те, що казатиме

мамі, коли повернеться рядовим, адже він уже писав в листах, що має звання сержанта. Хлопець надіявся, що за ще один рік служби йому таки присвоять звання сержанта.

За перший рік Толя багато чого навчився, багато чого пізнав, став воїном. Недалека війна готувала суворий екзамен на мужність і зрілість.

ЗАМІСТЬ ЕПІЛОГУ

Війна почалася для Толі і його друзів нескінченними маршами і копанням траншей і окопів. Протягом майже п'ятнадцяти діб вони йшли по сорок, по п'ятдесят кілометрів. Двічі вони бачили ворожі літаки. Всі дуже схудли і ще більше втомилися. Солдати були отруєні втомою, єдиною мрією було виспатись. Напівсонний, Толя прикопав якось гвинтівку. Був переполох на всю роту. Докотилося аж до комбата, та командир роти помітив приклад, що витикався із бруствера. Толю примусили почистити гвинтівку до останнього гвинтика поки всі спали, він мордувався над рушницею та кляв свою долю. Неприємна пригода ота й спричинилася, мабуть, до того, що їхній лейтенант виділив Толю зв'язковим до командира роти.

* * *

Їхня рота зайняла оборону на лівому березі Дністра, у невеликому селі Садківці (село і справді тонуло в садах).

Подвір'я монастиря було єдиною відкритою площиною, яка проглядалася з їхнього боку, і троє зв'язкових, серед був і Толя, ходили щоденно на спостережний пункт – пильнувати німців. Щоразу, повертаючись із спостережного пункту, вони підходили до командира роти і доповідали, що ворога не виявлено. Так вони гралися у війну майже тиждень, а потім штаб полку наказав послати на той берег розвідку, і командир роти виділив десять бійців на чолі з сержантом. Капітан дуже переживав за успіх розвідки, бо то була перша бойова операція. Толя прибігав до лейтенанта і щоразу питав, чи нічого не чуто. Той відповідав, що нічого.

Врешті десь по обіді на тому боці, глибоко в лісі, здійнялася рясна стрілянина. Командир роти, політрук та зв'язкові побігли до річки. До берега рухалися обидва їхні човни. Серед бійців був один поранений. Сержант доповів, що на тому березі знайшли чотирьох німців, які, роздягнувшись, смажилися на сонці. Двом німцям вдалося втекти, вони навіть не відстрілювалися.

* * *

Мінометна батарея, розташована поруч, обстріляла монастир. Фашисти ж не появлялися, вони навіть не обізвалися на постріли, хоч Толині командири були переконані, що, окрім монастиря, ворожому командуванню ніде бути. Фашисти одмовчувалися весь той день і ніч, а на світанку перейшли у наступ.

Довкола аж ревіло од вибухів. Солдати сховалися у бліндаж, але виявили, що політрука нема. Капітан хотів вийти, а сержант просив не йти. У ту ж мить пролунав особливо оглушливий вибух. Вибухнуло вже у бліндажі, осліпило, рвонуло, жбурнуло один на одного. Сержант загинув, а Толю поранило в праву руку. Він дістав з протигазної сумки індивідуальний пакет, роздер зубами, став бинтувати поверх

мокрого од крові рукава гімнастерки. Біль ставав усе дошкульнішим.

Коли німців поблизу не було видно, пораненого капітана винесли з бліндажа. Політрук лежав недалеко мертвий. Капітан витяг свої документи і попросив передати комбатові. Потім наказав хлопцям, що залишилися йти за ворогом. Свою зброю він теж віддав хлопцям, а собі лишив один набій. Один і той же страшний здогад пронизав усіх. Побачивши, що в Толі поранена рука, капітан наказав Вану Баташвілі, якого призначив старшим, підв'язати йому руку до шиї. Потім капітан дав Толі гранату. Хлопець притиснув дужку до ребристого боку гранати, і командир роти висмикнув запобіжник і закинув його у траву... Досі Толя лише вдавав, що стискає гранату. Тепер же стиснув її так, що аж хрумкнуло в пальцях. Він боявся, що от-от пролунає вибух. Командир наказав йти. Вану сказав: "Товаришу капітан, ми вас понесемо". Та той знову сказав йти, і коли хлопці трохи відійшли, позаду ляснув постріл.

За спиною лишилося село, а попереду слалась пшениця. Деся попереду був порятунок – їхні війська.

* * *

Сонце палило немилосердно, йти пшеницею було дуже важко. Мучила спрага. А Толю, як і його пораненого товариша, до того ж іще палило вогнем. Через деякий час, коли бачили німців, падали в пшеницю і прислухалися, бо годі було щось угледіти. Врешті хлопці зовсім вибилися із сил. Вану говорив, що вдень їм звідси не вибратися.

Несподівано появився ворожий літак. Це був винищувач. Вану, нап'явши шолом на голову, метнувся убік, а слідом за ним побігли всі решта. Літак заходив по колу. Хлопці бігли і падали, бігли і падали, ковтаючи гаряче повітря, і все йшло обертом, і серце, здавалося, ось-ось розлетиться на шмаття. Врешті хлопці впали у пшеницю і більше не могли бігти. Літак падав прямо на Толю, а по обидва боки націленого носа, на крилах, танцювали гострі вогняні язички...

Та хлопцеві таки вдалося вижити. Коли літак полетів, він звівся. Спершу побачив мертвого Вану. Другий товариш лежав трохи далі. Толя обернувся і пішов. Куди – не знав і сам. Скинув шолом, йому було байдуже, побачать його німці чи ні, уб'ють зараз чи трохи пізніше. Він волівся й волівся, а полю не було кінця-краю.

* * *

Ввечері не хотілося вже навіть пити. Натомість хотілося спати. Але Толя не смів навіть заснути, бо у лівій долоні ворушилася граната. Іноді було бажання розмахнутися і пожбурити гранату подалі од себе. Хай летить, хай вибухає, але щось було сильніше од того бажання, і Толя уже знав, що нестиме її до кінця.

Тієї ночі Толя не знав, скільки пройшов. Він не дозволяв собі зупинитися, присісти хоча б на хвилину. А на світанку сталося чудо: пшениця скінчилася, попереду зеленіла конюшина. Хлопець упав на коліна, занурився обличчям, і на нього враз бризнуло вологою. Він повзав і повзав, купаючи обличчя в росі, хапав її, спивав, злизував, полоскав потріскані губи, поки весь став мокрий як хлющ. Підвівшись, він побачив солдатів. То були свої. Толя назвав свою частину. Почувши назву: "Садківці", військові заворушилися, загомоніли. Толі наказали кинути гранату, потім його мали відвести у

санбат, але він сказав, що граната без запобіжника. Якийсь лейтенант відвів Толю до балки і наказав кинути гранату туди. Та хлопець не міг розвести пальців. Тоді лейтенант став сам розгинати його пальці. Один по одному, аж поки вивільнив гранату. Розмахнувся, пожбурих, упав. Толя не впав на землю, і аж коли граната вибухнула, а лейтенант почав його сварити, ноги підкосилися і він сів прямо на землю. Тремтів усім тілом і плакав. І то були Толині перші й останні за всю війну сльози.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу